

afkortingen en vier overzichten van handschriften en boeken. Omdat ook in die overzichten afkortingen worden gebruikt, bijvoorbeeld voor de werken van Grotius, is er nogal wat bladerwerk nodig om een afkorting thuis te brengen. Met de opzet van de index van namen en onderwerpen heb ik nog meer moeite. Gegevens uit inleiding, Latijnse tekst en commentaar zijn daar wel terug te vinden, maar auteurs die zijn geciteerd worden alleen genoemd als hun citaat van bijzondere betekenis is. Namen van briefschrijvers en geadresseerden die voorkomen in de appendices worden 'als regel' niet opgenomen. Dat kan echt niet! Het kost onnodig veel werk om de gegevens rond die appendices op te zoeken, en als dan ook nog personen worden verwisseld (zoals vader en zoon Franciscus Junius), en men wordt verwezen naar bladzijde 000, dan gebeurt er bij de lezer iets dat met adrenaline van doen heeft.

Hier ben ik weer gestoten op wat ik de laatste tijd al eerder bij het bespreken van boeken heb moeten vaststellen: de onvolledigheid van indices. De auteur of editor weegt zelfde betekenis van de gegevens en geeft alleen wat zij of hij belangrijk vindt. Maar veel wetenschappelijke publicaties, en zeker een uitgave als die hier wordt besproken, hebben ook een functie als naslagwerk. Dan is het weglaten van gegevens in een index een slechte zaak, voor de gebruiker een gemiste kans om iets van belang te vinden. Daarnaast is het ook gewenst, dat gebruikte afkortingen snel en gemakkelijk zijn te vinden, en er eenzelfde manier van verwijzen wordt gehanteerd, en niet nu eens naar paginanummers en dan weer naar paragraafnummers.

Ik wil echter niet eindigen in mineur. Deze nieuwe editie van Grotius' *De imperia* is een aanwinst van betekenis, een nieuwe kostbare bron om weer dieper door te dringen in de bewogen geschiedenis van Grotius en zijn tijd. De acht jaren hard werken hebben een prachtig resultaat opgeleverd!

C. S. M. Rademaker

P. E. M. Strategier, *De taal der hartstochten. De visie van drie achttiende-eeuwse Nederlandse schrijvers op muziek en haar relatie met de dichtkunst* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2001, Amsterdamse historische reeks. Kleine serie XLIII; Amsterdam: Amsterdamse historische reeks, 2001, met Cd, x + 435 blz., ISBN 90 73941 25 3).

De dissertatie van Els Strategier belicht een interessant en relatief onbekend gedeelte van de Nederlandse muziekgeschiedenis. In *De taal der hartstochten* wordt voor de eerste maal de muziekethische verhouding tussen dichtkunst en muziek in de late achttiende- en vroege negentiende-eeuwse Republiek bestudeerd (periode 1750-1830). Strategier vergelijkt de visies van Jacob Wilhem Lustig, een muziektheoreticus, Hieronymus van Alphen, een dichter, en Jan Robbers, een componist, met elkaar. Door deze interdisciplinaire benadering wordt de Nederlandse muziekethiek van deze periode in een brede context geplaatst. Ze blijkt een amalgaam van de opvattingen van Franse, Engelse en Duitse muziekfilosofen in het esthetische spanningsveld tussen Verlichting en vroege Romantiek. Zowel Lustig als Van Alphen lazen en werden beïnvloed door contemporaine esthetici als onder anderen Mattheson, Mizler, Dubos en Sulzer, op wiens werken zij hun eigen theorieën baseerden. Het belangrijkste doel van zowel de dichtkunst als de muziek was in de ogen van de drie auteurs het uitdrukken van gevoelens en het opwekken van emoties bij het publiek. De goede smaak van de, zelf eveneens door emoties bewogen, kunstenaar zou daarbij de basis moeten zijn voor de regels van de kunst. Omdat dichtkunst en muziek een gemeenschappelijke oorsprong en een gezamenlijk doel hadden, werd vocale muziek, en vooral de opera, als de hoogste kunstvorm beschouwd.

Alle drie de auteurs klagen echter over het lage niveau van het Nederlandse muziekleven, waarin zulke kunstvormen nauwelijks tot bloei konden komen: de hofkapel van Willem V had weinig publieke uitstraling, de muziek had een zeer beperkte rol in de hervormde kerk, en de muzikale infrastructuur van professionele musici en concertleven was weinig uitgebreid. Door middel van hun muziektheoretische en muziekethische geschriften hebben Lustig, Van Alphen en Robbers getracht, het muziekleven in Nederland te stimuleren.

Strategier situeert de visies van de drie auteurs in de kunstfilosofische context van de achttiende eeuw, die ze samenvat in de tegenstelling tussen een 'mimetische' en 'mathematische' muziekopvatting. Deze tweedeling, die de methodologische basis van het boek vormt, versimpelt de historische situatie. Strategier plaatst alle aan imitatie verbonden aspecten van muziektheorie en -filosofie bij de eerste categorie, die ze als voorstadium van de romantische muziekethiek van de negentiende eeuw beschouwt. Ze reduceert zowel de expressie van de menselijke hartstochten in de vroege opera, de muzikale retorica in de Duitse barokmuziek als het imiteren van compositorische voorbeelden, tot één categorie, namelijk die van de nabootsing. Aan andere, minstens even belangrijke, muziekethische doelen als de zelfstandige muzikale uitbeelding van de menselijke gemoedsbewegingen (door bijvoorbeeld Monteverdi beschreven), de doelgerichte retorische beweging (*movere*) en het 'hermeneutische plus' van de muzikale bijbelegese wordt in dit model geen recht gedaan.

Strategier beschrijft de 'mathematische muziekopvatting', die is gebaseerd op de harmonische proporties, uitsluitend als residu van de middeleeuwse, quadriviale muziekbeschouwing, die in haar ogen naar de esthetische standaarden van de achttiende eeuw ouderwets waren. Deze categorie plaatst ze tegenover de mimetische muziekopvatting, die in haar beschrijvingen vanaf de achttiende eeuw domineert. Ook hier zou echter enige nuancering op zijn plaats zijn. Ondanks de toenemende aandacht voor persoonlijke gevoelsexpressie speelde de proportie-leer in de muziektheorie van de achttiende eeuw nog lang een rol. De mathematische muziekopvatting was veel meer dan een overblijfsel van de middeleeuwse muziekbeschouwing. Mathematische wetten vormden de basis van de fysiologie, die het natuurkundige uitgangspunt was voor de affectentheorieën van de zeventiende en achttiende eeuw: in de nog altijd aangehangen humorenleer werden de menselijke hartstochten door middel van muzikale proporties opgewekt, en hadden daardoor een lichamelijk effect. Over deze principes schrijven veel van de door Strategier beschreven theoretici (met name Athanasius Kircher), en het ontbreken van de fysiologie in haar boek is een gemis.

De gekozen tegenstelling tussen de mathematische en de mimetische opvatting is, kortom, te beperkt. Een beschrijving van de overgang van 'uitbeelding' naar 'expressie' van de hartstochten was historisch juister en methodologisch minder problematisch geweest. Door een dergelijke benadering te kiezen, had Strategier haar Nederlandse bronnen beter in de historische ontwikkeling van Verlichting naar romantiek kunnen situeren. Terwijl in de barok de menselijke gemoedsbewegingen als muzikaal uit te beelden thema's werden gezien, richtte de aandacht zich gedurende de achttiende eeuw meer en meer op persoonlijke gevoelsuitdrukking: was bijvoorbeeld de lamentatie bij barokke componisten een genre met min of meer vaststaande muzikale kenmerken — traag tempo, dalende melodielijnen, dissonantie —, in de *Empfindsamkeit* en vroege romantiek was de eerste vereiste voor de uitdrukking van verdriet, dat de componist zelf tot tranen geroerd moest zijn.

Strategier heeft haar boek voorzien van een lange historische inleiding om de door haar behandelde bronnen in een internationale context te plaatsen. Dit streven naar volledigheid heeft ook zijn keerzijde. De veelheid aan informatie leidt af van het eigenlijke onderwerp, en tegelijk doet het korte bestek waarin een en ander soms wordt besproken af aan de nauwkeurigheid

van de beschrijvingen. Daarnaast dringen zich bij het lezen van het boek voortdurend vragen op naar de praktische vertaling van de door Strategier geschetste ontwikkeling. Analyses van een aantal composities van Lustig en Robbers en gedichten van Van Alphen hadden de muzikale en poëtische esthetiek van de achttiende eeuw kunnen illustreren.

De waarde van *De taal der hartstochten* is vooral te vinden in het ontsluiten van dit tot dusver onderbelichte deelgebied van de Nederlandse muziekgeschiedenis: niet eerder werden muziektheoretische bronnen in deze context met poëtische bronnen vergeleken. Het boek geeft een interessante introductie in de positie van de Nederlandse kunstfilosofie binnen de context van de Europese Verlichting. Hierdoor prikkelt het boek de nieuwsgierigheid en nodigt het uit tot verdere studie.

Isabella van Elferen

J. Exalto, J.-K. Karels, *Waakzame wachters en kleine vossen. Gereformeerden en herrnhutters in de Nederlanden, 1734-1754* (Heerenveen: Groen, 2001, 318 blz., €15,86, ISBN 90 5829 243 6).

Wanneer we het over het religieuze pluralisme van de Republiek hebben, dan denken we meestal aan de zeventiende eeuw. Dat het religieuze pluralisme in de achttiende eeuw voortbestond en bovendien zo nu en dan nieuwe impulsen kreeg, wordt wel eens vergeten. Een bekend voorbeeld van een nieuwe instroom vormen de vrome, piëtistischgezinde herrnhutters uit Duitsland, van wie een aantal in de jaren dertig van de achttiende eeuw naar de Republiek kwam en daar bleef. Hun eerste centrum vestigden zij te IJsselstein — aan deze vestiging 's Heerendijk wijdde P. M. Peucker zijn dissertatie (1991) — en vervolgens verplaatsten zij hun hoofdkwartier naar Zeist: in 1746 werd Slot Zeist aangekocht. Nu getuigen nog altijd het Broeder- en Zusterplein aldaar van hun aanwezigheid. Hoe werd deze nieuwe groepering in ons als tolerant bekend staande vaderland ontvangen?

Exalto en Karels concentreren zich in hun boek op de wijze waarop de publieke gereformeerde kerk de herrnhutters — ook aangeduid als moravische broeders of evangelische broedergemeente — tegemoet trad, waarbij zij zich tot de beginperiode beperken. In die periode valt bij de gereformeerden een ontwikkeling waar te nemen van aanvankelijke sympathie naar blijvende aversie. De auteurs willen die omslag beschrijven en de factoren die daarbij een rol hebben gespeeld analyseren. In het eerste deel beschrijft Exalto de externe geschiedenis van de komst en receptie van de herrnhutters in de Republiek; in het tweede deel gaat Karels dieper op de achtergronden in en komt daarbij als vanzelf over verschillende theologische kwesties te spreken. Door in hun beschrijving nieuw bronnenmateriaal te verwerken kunnen de auteurs op een aantal punten het beeld van de receptie van de herrnhutters bijstellen. Zo blijkt uit synodeverslagen van de herrnhutters zelf dat ons land voor hen een bijzonder probleemgeval vormde, anders dan men tot nu toe veelal aannam (236). Waarom vormde de aanwezigheid van deze vrome lieden hier kennelijk een probleem, althans voor gereformeerde theologen?

Het is niet onbekend, maar Exalto en Karels laten nog eens duidelijk zien dat het grootste struikelblok werd gevormd door het zogenaamde 'enthousiasme' van de piëtistische herrnhutters. Dat enthousiasme bestond daarin dat zij zich door de inblazingen van de Heilige Geest lieten leiden — door 'de geest gedreven werden' — en zich minder bekommerden om de letterlijke zin van de bijbel. Vooral tegen deze 'valsche mystieke Godtgeleerdheit' richtten de gereformeerden zich in hun felle anti-herrnhutter polemieken. Op zichzelf was zulke geestdrijverij